

Kristina Mačiulytė

APŠVIETOS TYRIMAI:
POŽIŪRIŲ ĮVAIROVĖ

Literatura, historia, dziedzictwo: Prace ofiarowane profesor Teresie Kostkiewiczowej, pod red. Tomasza Chachulskiego i Anny Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2006. – 612 p.: ilustr., portr.

Didelės apimties, XVIII a. knygų puošybos elementais stilizuoto straipsnių rinkinio *Literatura, historia, dziedzictwo* (*Literatūra, istorija, paveldas*) atsiradimo aplinkybės – proginės. Jis parengtas Literatūros tyrimų instituto mokslo darbuotojų Tomaszo Chachulskio ir Annos Grześkowiak-Krwawicz minint žinomos lenkų Apšvietos tyrėjos, Varšuvos universiteto profesorės ir minėto Instituto mokslinės bendradarbės Teresos Kostkiewiczowos jubiliejų. Ji taip pat yra nuo 1996 m. veikiančios Lenkijos aštuoniolikto amžiaus tyrimų draugijos prezidentė. Ši organizacija yra Tarptautinės aštuoniolikto amžiaus tyrimų draugijos (veikiančios daugelyje Europos šalių, taip pat JAV, Kanadoje, Rusijoje, Kinijoje, Japonijoje) dalis; draugija vienija įvairių sričių specialistus (literatūrologus, teatrologus, menotyrininkus, filosofus ir istorikus), prisideda prie mokslinių rezultatų sklaidos, rengia konferencijas ir vykdo bendrus projektus. Šios mokslininkės svarų indėlį į XVIII a. literatūros tyrimus rodo ir minėtame leidinyje pateikta jos darbų bibliografija (nuo 1957 iki 2006 m.): atskiriems autoriams, žanrams, problemoms skirtos publikacijos, kartu su kitais mokslininkais parengtos Apšvietos studijos, antologijos, T. Kostkiewiczowos redaguotas enciklopedinis leidinys *Słownik literatury*

polskiego Oświecenia, kuriame yra dalis ir jos pačios parengtų pozicijų (pirmas leidimas – 1977, paskutinis – ketvirtas – 2006), kartu su Zbigniewu Golińskiu redaguotas Apšvietos autorių tyrimus apibendrinantis bei naujas požiūrio galimybes siūlantis biobibliografinis žinynas *Pisarze polskiego oświecenia* (t. 1, 1992; t. 2, 1994; t. 3, 1996) ir kt. Solidus ir šios autorės parengtų knygų sąrašas: Apšvietos literatūros srovėms skirta monografija *Klasycyzm, sentymentalizm, rokoko. Szkice o prądach literackich polskiego Oświecenia* (pirmas leidimas – 1975, antras – 1979), platų problematikos lauką (švietėjiška mintis Europoje, literatūros kūrinio funkcijos ir sklaidos visuomenėje formos) apimanti bei šias problemas centruojanti studija *Oświecenie. Próg naszej współczesności* (1994), odės žanrui (tekstų analizei ir žanro istorijai) skirta išsami monografija *Oda w poezji polskiej. Dzieje gatunku* (1996), monografijos *Horyzonty wyobraźni. O języku poezji czasów oświecenia* (1984), *Polski wiek światel. Obszary swoistości* (2002), konkretiems autoriams skirtos studijos (*Kniaźnin jako poeta liryczny*, 1971; *Studia o Krasickim*, 1997).

Kostkiewiczowos tyrimai ir bibliografijoje nurodyti kolektyviniai darbai yra svarbi atrama tiek Lenkijos mokslininkams, tiek ir kitų šalių Abiejų Tautų Respublikos XVIII a. rašytinio paveldo tyrėjams. Tai matyti ir recenzuojamame straipsnių rinkinyje, kuris iš tikrųjų apima daugiau nei Apšvietos chronologinės ribos. Pirmoji dalis skirta gana fragmentiškai senosios literatūros problemų apžvalgai: nuo Viduramžių *ars dictaminis* (Teresos Michałowskos straipsnis) iki Baroko poezijos (Miroslawo Hanusiewicziaus pastabos dėl Stanisławo Morsztyno eilėraščio interpretacijos). Šioje dalyje rasime žinomų Lenkijos mokslininkų, savo srities žinovų publikacijas: pavyzdžiui, Paulinos Buchwald-Pelcowos straipsnį apie knygos simboliką ikonografijoje ir kitus drauge komponuojamus simbolinę reikšmę turinčius atributus; Barbaros Otwinowskos dėmesys telkiamas į sąvokas, kuriomis įvardijama Respublika, valstybė, tėvynė, pateikiama nuorodų į naujausius tyrimus šia tema, ryškinamas polemiskas aspektas

su Ewa Bem-Wiśniewska, kuri remdamasi 1530–1795 m. šaltiniais tyrė Lenkijos pavadinimo funkcionimą, bei siūlomos tam tikros minėtos autorės teiginių korekcijos; Anna Grześkowiak-Krwawicz pristato Venecijos – laisvos respublikos – mito prigijimą lenkų kultūroje XVI a. ir jo eksploatavimą iki pat XVIII a. pabaigos – tai yra abiejų valstybių žlugimo (Venecija nepriklausomybę prarado 1797 m.). Januszo Tazbиро pasirinktai juokdario temai senoji kultūra veikiausiai yra atspirties taškas – jo mintis vedama iki tragiškos „Stalino dvaro juokdario“ Karolio Radeko mirties lageryje ir kitų sovietmečio realijų.

Dalis straipsnių tiek šiame skyriuje, tiek skirtame Apšvietos epochai yra apibendrinamojo, kartais – patikslinamojo pobūdžio (tai matyti ir iš nuorodų straipsnių pavadinimuose – „keletas pastabų“, „pastabos paraštėje“, „keletas minčių“). Galėtume pasigesti iš esmės naujo požiūrio, taip pat ir kiek aiškiau motyvuotos rinkinio sudarymo „strategijos“ (čia atsiribojame nuo išsamesnio trečios ir ketvirtos dalies, skirtos atitinkamai XIX amžiui ir šiuolaikinėms problemoms, vertinimo). XIX a., be abejonės, pirmiausia reprezentuojamas Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz), Juliaus Slovackio (Juliusz Słowacki), Kiprijono Norvido (Cyprian Norwid) kūrybos; daug dėmesio skiriama religinei (teologinei) problematikai – tiek klasikų darbuose, tiek, pavyzdžiui, kalbant apie polonistų ir bibliستų bendradarbiavimą rengiant naujuosius Biblijos vertimus į lenkų kalbą (kun. Juliano Warzechos SAC dalykiška informacija dalijantis tokio darbo patirtimi). Kaip aktualų diskusijai kviečiantį tekstą galėtume išskirti Jerzjo Świącho straipsnį „Rūpesčiai dėl šiuolaikinio kano- no“ („Kłopoty z kanonem nowoczesnym“). Tai yra klausimas, prie kurio neišvengiamai sugrįžta literatūros istorikai, nes, kaip pažymi autorius, „jeigu neegzistuoti anas [XX a.] kanonas, netektų prasmės diskusijos dėl postmodernizmo – didžiojo maištininko prieš kanoną“ (p. 551). Teorinė perspektyva čia gretinama su lenkų literatūros tendencijomis bei analogiškais procesais Vakarų Europoje –

atskirai įvertinant poeziją ir prozą, taip pat kritiką, kur, anot Šwiecho, šiandien sunkiai įžvelgtume esminį skirtumą tarp pedagoginio ir kritinio kanono (p. 558).

Antroji dalis, įvardyta kaip „Apšvietos laikai“, pristato didžiulį būrį Apšvietos tyrėjų – Lenkijos, Prancūzijos, Italijos, Šveicarijos, Lietuvos, Didžiosios Britanijos mokslininkų darbus. Galime spėti, kad sudarytojai siekė pritraukti kuo daugiau XVIII a. tyrėjų, todėl neišvengiamai turėjo būti ribojama tekstų apimtis ir jie daugeliu atveju tapo panašūs į replikas, glaustas apžvalgas¹ ar tezes diskusijai². Kita vertus, šie mozaikiškai sudėlioti ir koncentruoti tekstai neleidžia pasiklysti skaitytojui knygoje tarsi painiame labirinte; jam pačiam taip pat tenka užduotis pamėginti išskirti pagrindinius tematikos branduolius bei užčiuopti tekstų išdėstymo logiką.

Vertinant aptariamą dalį tekstų visumą galima teigti, kad Lenkijos mokslininkai jaučiasi stovintys ant tvirto pagrindo, turi gana aiškų Apšvietos literatūros kanoną (šios sąvokos nerasime tyrėjų žodyne, tačiau tam tikri vardai ir kūriniai turi akivaizdžiai nekvestionuojamą vertę, pavyzdžiui: Ignas Krasickis (Ignacy Krasicki)³, Pranciškus Dionizas Kniažninas (Franciszek Dionizy Kniażnin)⁴, Adomas Jurgis Čartoriskis (Adam Jerzy Czartoryski)⁵, Stanislovas Stašičas (Stanisław

¹ Pvz., Romano Doktóra straipsnis apie Dievo Motinos vaizdinį XVIII a. lenkų poezijoje. Informatyvus ir koncentruotas XVII–XVIII a. laikotarpį apimantis Irenos Kadulskos straipsnis apie Nesvyžiaus Radvilų jėzuitų kolegijos teatrą, autorės pabrėžiamas glaudus šios giminės ryšys su mokykla, nurodomi šeimos švenčių ir kitomis progomis organizuoti parateatriniai renginiai.

² Pvz., antrą skyrių pradedantis Jerzjo Snopeko straipsnis „Apšvieta ir kalba. Keletas pastabų iš šiandienos perspektyvos“ („Oświecenie a język. Kilka uwag z dzisiejszej perspektywy“) – religinį (biblinį), lingvistinį ir filosofinį požiūrio tašką siejanti bei atitinkamas Apšvietos vertinimo perspektyvas siūlanti pozicija.

³ Šio autoriaus kūrybai skirtos Przemysławos Matuszewskos, Józefo Tomaszo Pokrzywniako, Grażynos Borkowskos, Tomaszo Chachulskio publikacijos. Kelių autorių lyginamoji analizė (M. Rėjus, S. H. Liubomirskis ir I. Krasickis) pasitelkta Krystynos Stasiewicz tyrime.

⁴ Rolfo Fiegutho straipsnis.

⁵ Wojciecho Kaliszewskio publikacija.

Staszic)⁶ ir kt.⁷). Taip pat matyti pastangos atnaujinti šį monumentaliai suręstą statinį, atkreipiant dėmesį į, be prancūzų⁸, italų, vokiečių kultūrų įtaką bei įtraukiant periferijoje buvusius autorius.

Lenkų ryšiams su Italija daug dėmesio skiria italų mokslininkas Sante Gracioti, recenzuojamame rinkinyje publikavęs straipsnį „XVIII-ojo amžiaus Arkadija ir Europa“ („Osiemnastowieczna Arkadia a Europa“). Tema nėra nauja – tai liudija ir išsami kartu su straipsniu pateikta bibliografija. Šiuo atveju svarbi analizuojamo autoriaus – Pietro Metastasio – recepcijos problema, jų kūrybos (dramų) funkcionavimas XVIII a. Lenkijoje naudojant vertimus, perdirbtus tekstus ir sekimus. Metastasio įtaka taip pat analizuojama Mieczysława Klimowicziaus ir Alinos Źórawskos-Witkowskos straipsniuose (pastarajame nemažai dėmesio skiriama muzikiniam aspektui).

Vokiečių kultūros įtaką remdamasis 1764–1830 metų vertimais tiria Marcinas Cieńskis. Jis atkreipia dėmesį į tam tikrą prancūzų kalbos „monopolį“ ir kartu – ne visuomet pagrįstą, tačiau sąmonėje tvirtai prigijusį šios kultūros svarbos stereotipą: „Kultūrinė lenkų Apšvietos priklausomybė nuo Prancūzijos buvo visuotinai įsisąmoninama ir kritikuojama jau XVIII amžiuje, tapdama viena pagrindinių,

⁶ Barbaros Wolskos keliama mintis apie S. Stašico kūrybos sąsajas su sentimentalizmu (be tam tikrų kalbinių ir stilistinių priemonių, emocionalaus ryšio su adresatu ir Stašico prozai būdingo subjektyvumo, kaip šiai krypčiai būdingi bruožai, remiantis T. Kostkiewiczowos tyrimų išvadomis, nurodomi ir valstybės klausimai bei visuomenės pertvarkos idėjos).

⁷ Dobrochnos Ratajczakowos straipsnis apie W. Bogusławskio adaptuotą Moljero komediją *Žmonių mokykla* (tapusią *Moterų mokykla*); Mariano Maciejewskio pateikta P. Karpinskio (F. Karpiński) ir A. Mickevičiaus eilėraščių lyginamoji analizė; Agatos Ročkos keliama mintis apie M. Koperniko heliocentrinės teorijos atspindžius Apšvietos poezijoje (L. Osińskio „Odė Koperniko garbei“) ir kartu – jos „ignoravimą“ (A. Naruševičiaus „Himnas saulei“); Krzysztofo M. Dmitruko atkreipiamas dėmesys į ryšį tarp J. Wybickio epistolografinio palikimo ir autobiografijos; Jerzy Dygdała pateikia dviejų Chelmino vyskupo A. S. Załuskiego laišku publikacijas: 1741 m. rašytą laišką Chelmino magistratui ir tų pačių metų – skirtą Chelmino benediktinėms.

⁸ Tam tikras prancūziškas akcentas šiame rinkinyje vis dėlto yra – tai Jeano Ehrardo straipsnis „Les Lumières en procès“ ir Izabellos Zatorskos prancūzų reliacijų iš XVIII a. kelionių į Madagaskarą analizė.

o kartu – stereotipinių vėlesnių kartų, nuo romantizmo iki šių dienų, mąstymo apie lenkų Apšvietą elementų“ (p. 184). Skatindamas naujai permąstyti prancūzų kultūros įtaką Lenkijos švietėjiškai minčiai, Cieński atkreipia dėmesį į *prancūzų kalbos kaip tarpininkės vaidmenį*. Skaitytojams ne visada buvo prieinamas kūrinyse originalo kalba, o į prancūzų kalbą buvo verčiama vokiečių (taip pat kitų tautų – anglų, italų ir t. t.) tiek grožinė literatūra, tiek publicistika ar filosofijos veikalai.

Galvojant apie naujas Lietuvos literatūros istorijos rašymo galimybes, į tai irgi būtų svarbu atkreipti tyrėjų dėmesį ir galbūt išvengti straipsnio autoriaus minimų jau praeito etapo tendencijų (iš dalies atspindinčių tuometinę tyrimų situaciją): pastangos pristatyti Apšvietą kaip vientisą, kompaktišką reiškinių be vidinių įtampų ir prieštarų.

Svarbios Apšvietos (galima sakyti – apskritai senosios literatūros) vertinimo problemos paliečiamos Irenos Łossowskos straipsnyje, kuriame keliamas klausimas dėl adaptacijų, perdirbinių, tekstų „sulenkinimo“. Tokio pobūdžio tekstai yra sulaukę gana griežto tyrėjų įvertinimo (autorės nurodoma filosofo, eseisto, literatūros kritiko ir istoriko Mauricijaus Mochnackio 1830 m. išleista knyga apie XIX a. lenkų literatūrą *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym*). XVIII a. raštija kurį laiką traktuota kaip „senųjų pavyzdžių, o vėliau prancūzų, XVII a., sekimo ir kopijavimo apraiška“ (p. 173). Siekdama reabilituoti Apšvietos literatūrinį palikimą, autorė pasitelkia XVIII a. teorinius principus (Adomo Kazimiero Čartoriskio įžanga 1771 m. publikuotai komedijai *Panna na wydaniu*). Perdirbinių ir adaptacijų nevengė Pranciškus Bohomolecas (Franciszek Bohomolec) ir Pranciškus Zablockis (Franciszek Zabłocki), pastarasis net kėlė tyrinėtojų nusivylimą, kad iš keliasdešimties jo parašytų komedijų nėra nė vienos originalios. Panaši situacija buvo ir prozoje, kur dominavo vertimai, o adaptuojami kūriniai kartais įgydavo priešingą prasmę nei originalas: Michało Dymitro Krajewskio *Podolanka* sąmoningai rašyta kaip „Antieloiza“ arba Fryderyko Skarbeko visiškai atmesta Laurence'o

Sterne'o *Sentimentalios kelionės* pagrindinė idėja ir sukurta *Kelionė be tikslo* (*Podróż bez celu*, 1824–1825), kur po Saksoniją ir Sileziją keliaujantis knygos herojus aplinką vertina ūkišku žvilgsniu ir rašo savotiškas „dalykines ataskaitas“. Taigi Apšvietos epochoje pasirodžiusios lenkiškos adaptacijos galėjo turėti ir sąmoningą nuostatą nesilaikyti pirminio pavyzdžio, pašiepti subtilių stilių, nors ir būdavo išlaikomi tam tikri neabejotini žanro bendrumai (p. 182).

Šiame straipsnių rinkinyje nerasime visiškai naujų vardų, tačiau vienas kitas tyrimas parodo dar menkai teišnaudotas galimybes ir – beje – daugeliu atveju atskleidžia daugiasluoksnę, į griežtus kanono rėmus neįspraudžiamą Apšvietos literatūros įvairovę. Taip, pavyzdžiui, preromantinė literatūra buvo mėginama atskirti nuo sąmoningai formuoto racionalistinės Apšvietos įvaizdžio ir jungiama prie Romantizmo (į tai atkreipia dėmesį M. Cieński, nurodydamas, kad Johanno Wolfgango Goethe's *Jaunojo Verterio kančios*, kurių lenkiškas vertimas pasirodė 1822 m., vienareikšmiai buvo priimtas kaip Romantizmo epochos kūrinys, nors prancūziškas vertimas buvo žinomas jau XVIII a.). Lenkų mokslininkų Apšvietos tyrimams skirtuose darbuose galime rasti nemažai vardų (dažnai tik paminimų, nesileidžiant į platesnę kūrybos analizę), kurie pristatomi kaip Baroko idėjų tęsėjai ar preromantizmo vertybes išpažįstantys autoriai, tačiau jų kūryba vargu ar laikoma integralia Apšvietos literatūros dalimi. Be komplikuoto turinio, kuris neleidžia nustatyti aiškios tekstų priklausomybės, kartais tenka peržengti ir sąlygiškai nubrėžtas epochų chronologines ribas.

Alinos Aleksandrowicz straipsnyje „Marijos Virtemberskos, kilusios iš kunigaikščių Čartoriskių, *Malvinos* istorija“ („Dzieje *Malwiny* Marii z ks. Czartoryskich Wirtemberskiej“) neapsiribojama vien kūrinio *Malvina, arba širdies nuovokumas* (*Malwina czyli domysłność serca*, 1816) analize, bet atkreipiamas dėmesys į jo rašymo, pristatymo salonų auditorijai ir leidybos aplinkybes, taip pat vėliau organizuotą ir iš dalies pačios autorės prižiūretą vertimą į prancūzų kalbą (būta

siūlymų versti ir į vokiečių kalbą, 1834 m. pasirodė rusiškas leidimas, 2001 m. – vertimas į anglų kalbą). Pats kūrinys apibūdinamas kaip sentimentalus papročių romanas⁹, „pirmas vykęs psichologinis romanas lenkų kalba“ (p. 285), kūręs iki tol menkai teišplėtotą „širdies kalbą“ (tai rodo ir savarankiškas autorės pastangas imtis jausmų psichologijos, nesant originalių pavyzdžių; Sterne'o, Rousseau, Goethe's vertimų į lenkų kalbą tuo metu dar nebuvo arba, kaip jau minėta, jais buvo sekama veikiau parodijuojant nei mėginant išlaikyti tą pačią stiliškumą). Sulaukęs amžininkų (pirmiausia – šeimos, literatūrinių salonų lankytojų) pripažinimo, vėliau, keičiantis literatūriniam skoniui, Čartoriskos romanas taip pat patyrė išbandymą, tapdamas medžiaga parodijai (1873 m. inscenizacija Varšuvoje). Aleksandrowicz dėmesys kūrinio atsiradimui ir jo funkcionavimui kultūrinėje aplinkoje teikia adekvataus įvertinimo galimybę, o būtent to dažniausiai pritrūksta gausėjant XVIII–XIX a. sandūros moterų kūrybos vertimams į lietuvių kalbą, kurie, neretai reprezentuodami saloninę kultūrą, primygtinai mėginami pritempti prie aukštų patriotinių idėjų ar *a priori* susikurto gana statiško Apšvietos modelio. (Plg. Stanisława Salmonowicziaus publikaciją apie Karoliną Michaelis-Böhmer-Schlegel-Schelling (1763–1809) – „emancipuotą Apšvietos moterį ir romantinę heroję“ – į kraštutinumus linkusią politinio gyvenimo veikėją, aštraus proto saloninių diskusijų dalyvę, kritikę ir rašytoją, kurios asmeninis gyvenimas klostėsi veikiau pagal „romantinius impulsus“, o ne įprastas moralės normas).

Literatūros tyrimų instituto mokslininkų sudarytame rinkinyje galime pastebėti daugiasluoksnią Apšvietos faktūrą, šalia pilietinio aktyvumo ryškų pastoralinį aspektą, pasitraukimą į kaimą, nuošalų dvarelį, kurio aplinka formavo ir atitinkamą laikyseną bei kūrybos linkmes (Grażynos Borkowskos straipsnis apie I. Krasickio episto-

⁹ Alina Aleksandrowicz, „Puławy“, in: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. Teresy Kostkiewiczowej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo, 2002, p. 501.

lografinį palikimą – jo rašytus laiškus iš Lidzbarko Ernstui Ahasverui Heinrichui von Lehndorffui; Zofijos Rejman – apie Juliano Ursyno Niemcewicziaus įsigytą dvarelį netoli Varšuvos (1801), tapusį jo žemdirbiškų sumanymų realizavimo vieta ir kartu „kūrybinėmis dirbtuvėmis“).

Ne vienu atveju matyti, kaip susipina literatūriniai siužetai ir konkrečių asmenų biografijos faktai, kasdienybės realijos, socialiniai vaidmenys ir tam tikros literatūrinės kaukės (pvz., Włodzimierzo Boleckio ir Wiesława Puszo publikacijos). Dažniau pabrėždami Baroko epochos teatrališkumą, ko gero, esame primiršę, jog šis elementas neišnyko ir XVIII a. Į tai atkreipia dėmesį Janusz Ryba, kalbėdamas apie „architektūrinius maskaradus“: įprotį slėpti ištaigingą buitį už vargingai atrodančios trobelės sienų arba aukštą kilmę dėvint paprastus drabužius, kurie leistų tapatintis su valstiečiais ar paribio žmonėmis. Tapatybės slėpimas siejamas su įvairiais socialinio gyvenimo reiškiniiais (ne visada teisėtas pavardės keitimas ir titulų įgijimas), leidybinėmis praktikomis (pseudonimų, kriptonimų naudojimas, įvairių nuorodų – autoriaus, leidėjo, vietos ir pan. klastojimas).

Svarbus šio rinkinio lietuviškas akcentas – Reginos Jakubėnas apžvalginis straipsnis apie Vilniuje jėzuito Jono Pašakauskio (Jan Poszakowski) leistus kalendorius, skirtus daugiausia besimokančiam jaunimui, todėl parengėjo nuosekliai kreiptus į politinę, istorinę problematiką, atsisakant populiarių astrologijos ir ateities spėjimo temų. Jis taip pat išleido pirmąjį moterims skirtą kalendorių (1741), kuris amžininkų laikytas bibliografinė įdomybe ir sulaukė didelio populiarumo.

Šalia literatūrologų publikacijų esama ir ikonografinė medžiagai skirtų darbų: menotyrininkas Mariusz Karpowicz analizuoja Hugo Kollątajaus portreto (autorius – Józefas Peszka, 1791) kompoziciją ir simboliką, leidžiančią teigti, kad Kollątajus amžininkų buvo suvokiamas kaip „gero politinio patarimo, globojamo *Ars Politica*, įasmeninimas“ (p. 397). Preciziška analize pasižymi Magdalenos Górskos publikacija

apie pirmajam Lenkijos (sic!) padalijimui skirtą austrų medalį (ji taip pat yra knygos *Polonia – Respublica – Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, pasirodžiusios 2005, autorė).

Bibliografų dėmesio turėtų sulaukti François Rosset publikacija apie Pranciškaus Potockio knygų rinkinį itin vertingoje Orono (Šveicarija) bibliotekoje ir kiti šioje recenzijoje nepaminti darbai, apibendrinantys ar vienu kitu aspektu pagilinantys bei praplečiantys Apšvietos tyrimų lauką. Antrąjį skyrių užbaigia svarūs istorikų darbai: Jerzjo Michalskio straipsnis „Konfliktas tarp pusbrolių (Stanislovas Augustas ir Adomas Kazimieras Čartoriskis 1775–1776 metais)“ („Konflikt między kuzynami (Stanisław August i Adam Kazimierz Czartoryski w latach 1775–1776“)), Zofijos Zielińskiej „Dar vienas Stanislovo Augusto 1787 metų laiškas?“ („Jeszcze jedno pismo Stanisława Augusta z 1787 roku?“) ir Richardo Butterwicko „„Geriau turėti 100 metrų Respublikos valdose negu devynias galybes už kordono“. Krokuvos vyskupijos byla 1789 metų liepos 17 dienos sesijoje – oratorinės persuaizijos pavyzdys“ („„Lepiej jest mieć pewne 100 m. w republikańskim rządzie, niżli krocie za kordonem“. Sprawa biskupstwa krakowskiego na sesji sejmowej 17 lipca 1789 roku – przykład perswazji oratorskiej“). Pastarasis britų mokslininko tyrimas yra ryškus antrojo skyriaus pabaigos akcentas, istorinį faktą pristatantis gyvų ano meto diskusijų kontekste (klausimo dėl vyskupo metinių pajamų sumažinimo, dalį skiriant kariuomenei, svarstymas). Kaip rašo Butterwickas, „Ketverių metų seimas buvo sunkiai nuspėjamas organizmas, pasiduodantis akimirkos emocijoms, posėdžiaujantis įkaltusioje „lenkų revoliucijos“ atmosferoje, aidint entuziazmo apimtos publikos plojimams ir švilpimams. Oratoriniai gebėjimai, apie kuriuos liudija populiarūs „mįslės“, buvo vertinami ir veiksmingi. [...] Be abejo, [1789 metų] liepos 17 dieną kalbėję oratoriai naudojo seimelių instrukcijų, publicistikos ir savo pirmtakų kalbų suformuotais šūkais bei paradigmomis, tačiau *sprendimas* buvo tiesiogiai priimtas po *ju* kalbų“ (p. 450–451). Pastanga sieti šias dvi

perspektyvas neabejotinai reikalinga, nes gausybė su konkrečiomis realijomis susijusių tekstų, nežinant istorinių aplinkybių, lieka sunkiai suvokiami, nors galėtų būti iškalbingas tam tikrus sprendimus bei laikysenas pagrindžiantis argumentas.

Taigi lenkų mokslininkų parengtas straipsnių rinkinys akivaizdžiai įtikina, kokios gausios pajėgos darbuojasi Apšvietos tyrimų bare. Turint tam tikrą šaltinių ir tyrimų bazę, dažniau atkreipiamas dėmesys į tiesiogines ir netiesiogines įtakas, periferijoje buvusius vardus bei prie sąmoningai formuoto Apšvietos modelio „nederėjusias“ kūrybos linkmes (laikytas Baroko tąsa ar žingsniu romantinės literatūros link). Panašu, kad XVIII a. rašytinis palikimas pamažu netenka išskirtinai racionalios, patriotiškai angažuotos, politizuotos literatūros įvaizdžio, atsiranda daugiau žaismingų ar net kontroversiškų detalių, ir dalis šios įvairovės atsispindi didelį būrį mokslininkų sutelkusio Literatūros tyrimų instituto leidinyje.